

IDŹ DO

PRZYKŁADOWY ROZDZIAŁ

SPIS TREŚCI

KATALOG KSIĄŻEK

KATALOG ONLINE

ZAMÓW DRUKOWANY KATALOG

TWÓJ KOSZYK

DODAJ DO KOSZYKA

CENNIK I INFORMACJE

ZAMÓW INFORMACJE
O NOWOŚCIACH

ZAMÓW CENNIK

CZYTELNIA

FRAGMENTY KSIĄŻEK ONLINE

Zagadnienia maturalne z informatyki. Wydanie II. Tom II

Autorzy: Tomasz Francuz, Marcin Szeliga

ISBN: 83-246-0298-4

Format: B5, stron: 232

Przystęp do matury odpowiednio przygotowany

- Opanuj wszystkie wymagane zagadnienia
- Rozwiąż przykładowe zadania
- Poznaj zasady działania komputera

Jeśli przygotowujesz się do egzaminu maturalnego z informatyki, chcesz pogłębić wiedzę informatyczną, którą zdobywasz w szkole, lub poznać budowę komputera i zasady programowania – zajrzyj do tej książki. Znajdziesz tu wszystkie informacje, jakich możesz do tego potrzebować. Przeczytasz o różnych aspektach programowania, językach programowania, szyfrowaniu danych i kryptografii oraz metodach numerycznych.

Opracowując „Zagadnienia maturalne z informatyki. Wydanie II”, autorzy wykorzystywali materiały udostępnione przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, zadania z olimpiad informatycznych oraz podręczniki szkolne. Dzięki temu przedstawione w książce zagadnienia są dostosowane do zakresu tematycznego zadań maturalnych.

- Programowanie strukturalne i obiektowe
- Podstawowe elementy języków programowania
- Sterowanie przebiegiem działania programu
- Pobieranie danych ze źródeł zewnętrznych
- System binarny, ósemkowy i szesnastkowy
- Algebra Boole'a
- Podstawy algorytmiki
- Algorytmy sortowania i przeszukiwania
- Szyfrowanie danych
- Metody numeryczne
- Analiza złożoności algorytmów

Spis treści

Tom I

Wstęp	9
Część I Komputer z zewnątrz i od środka	15
Rozdział 1. Budowa i działanie komputera PC	17
Rozdział 2. Systemy operacyjne	63
Rozdział 3. Sieci komputerowe	85
Rozdział 4. Internet	119
Rozdział 5. Bezpieczeństwo systemów komputerowych	163
Rozdział 6. Zagadnienia etyczne i prawne związane z ochroną własności intelektualnej i danych	177
Rozdział 7. Sprawdzian	193
Część II Programy użytkowe	207
Rozdział 8. Arkusz kalkulacyjny	209
Rozdział 9. Relacyjne bazy danych	221
Rozdział 10. Podstawy języka SQL	253
Rozdział 11. Grafika komputerowa	285
Rozdział 12. Sprawdzian	307
Dodatki	317
Skorowidz	319

Tom II

Wstęp	7
Część III Podstawy programowania	13
Rozdział 1. Wybrane techniki i metody programowania	15
Elementarz	16
Klasyczne podejście do programowania a programy z graficznym interfejsem użytkownika	17
Programowanie strukturalne	17
Programowanie zorientowane obiektowo	19
Zmienne	27
Zmienne i ich reprezentacja w pamięci komputera	27
Proste typy danych	34
Operatory	35
Konwersja (rzutowanie) typów	35
Zmienne tekstowe	36
Sterowanie wykonaniem programu	37
Instrukcje warunkowe	37
Pętle	41
Procedury i funkcje	43
Funkcje i procedury użytkownika	45
Dane zewnętrzne	48
Pobieranie danych od użytkownika	49
Wyświetlanie wyników	50
Podstawowe operacje na plikach	50
Dostęp do pliku	53
Łączenie wielu plików	54
Wyszukiwanie informacji w pliku	55
Rozdział 2. Trochę teorii	59
Arytmetyka komputera	59
Systemy: dwójkowy, dziesiętny, szesnastkowy	59
Reprezentacja liczb w pamięci komputera	61
Algebra Boole'a	64
Abstrakcyjne typy danych (ADT)	67
Tablice	68
Zbiory	69
Listy	77
Stosy	83
Kolejki	85
Mapowania	87
Drzewa	87
Rozdział 3. Wstęp do algorytmiki	97
Pojęcia podstawowe	98
Algorytm	98
Poprawność algorytmów	99
Przykładowe algorytmy	100
Iteracja i rekurencja	112
Iteracja	112
Rekurencja	114
Obliczanie silni	116
Obliczanie wyrazów ciągu Fibonacciego	119
Rozdział 4. Sortowanie i przeszukiwanie	121
Algorytmy sortowania	121
Sortowanie przez wstawianie	121
Sortowanie bąbelkowe	123

Quicksort	124
Sortowanie rozrzutowe	127
Algorytmy przeszukiwania	130
Przeszukiwanie liniowe	130
Przeszukiwanie binarne	130
Wyszukiwanie obiektu leżącego najbliżej podanych współrzędnych	131
Wyszukiwanie wzorca w tekście	132
Rozdział 5. Liczby pseudolosowe	137
Algorytmy generatorów liczb pseudolosowych	140
Rozdział 6. Symulacje komputerowe	143
LIFE — przykładowa symulacja	144
Rozdział 7. Szyfrowanie	147
Podstawowe pojęcia	148
Zasada Kerckhoffs'a	149
Klucze	150
Bezpieczeństwo szyfrogramów	150
Zalety szyfrowania	151
Kryptoanaliza	153
Funkcje mieszania	154
Kolizje	154
MD5	155
Szyfrowanie blokowe i strumieniowe	156
DES	156
Tryby szyfrów blokowych	158
Szyfrowanie symetryczne	160
Szyfrowanie przez proste podstawianie	161
Szyfrowanie przez przestawianie	162
Szyfr Playfaira	163
Szyfrowanie asymetryczne	167
Algorytm RSA	168
Podpis cyfrowy	169
Systemy hybrydowe	170
EFS	170
Rozdział 8. Metody numeryczne	171
Szukanie miejsc zerowych funkcji metodą numeryczną	172
Znalezienie przybliżenia pierwiastka kwadratowego	176
Rozdział 9. Analiza sprawności algorytmów	177
Złożoność obliczeniowa	178
Szacowanie złożoności pesymistycznej	180
Optymalizacja	182
Obliczanie symbolu Newtona	182
Schemat Hornera	185
Rozdział 10. Sprawdzian wiadomości	187
Zadania maturalne	187
Matura 2002	187
Matura 2003	190
Matura 2004	192
Matura 2005	194
Zadania dodatkowe	198
Odpowiedzi	199
Skorowidz	221

Rozdział 5.

Liczby pseudolosowe

Liczby losowe mają ogromne zastosowanie w informatyce. **Przed wszystkim są używane do generowania kluczy i haseł, a więc to od nich zależy bezpieczeństwo systemów komputerowych i przechowywanych w nich danych.** Klucz wygenerowany na podstawie ciągu niebędącego ciągiem losowym może zostać w prosty sposób złamany — znając wady generatora, możemy je odtworzyć i wygenerować podobny ciąg, a co za tym idzie — odtworzyć klucz. Oprócz kryptografii i problemów bezpieczeństwa liczby losowe znajdują zastosowanie w symulacjach różnych zjawisk fizycznych, a także w... grach. Innym ich zastosowaniem są symulacje, np. Monte Carlo. Służą one do numerycznego rozwiązywania różnych problemów. Wiele układów lub zjawisk jest zbyt skomplikowanych, aby przetestować wszystkie możliwe kombinacje i sprawdzić zachowanie badanego układu. W takich przypadkach wykorzystuje się generatory liczb losowych do sprawdzenia układu w przypadkowych sytuacjach — testując odpowiednią liczbę kombinacji metodami statystycznymi, możemy udowodnić prawidłowe lub wadliwe działanie układu, możemy też ocenić typowe zachowanie badanego układu.

Liczby losowe możemy stosunkowo łatwo wygenerować — wyobraźmy sobie, że rzucamy monetą. Prawdopodobieństwo, że wypadnie reszka lub orzeł wynosi dokładnie $\frac{1}{2}$ i z góry nie daje się przewidzieć co wypadnie w kolejnym rzucie. Na tym prostym przykładzie łatwo zauważyć cechy, jakimi powinien charakteryzować się idealny generator liczb losowych:

- ♦ powinien dawać losowe wyniki;
- ♦ kolejny wynik nie powinien być uzależniony od poprzednio uzyskanych wyników.

Niektóre definicje liczb losowych i generatorów liczb losowych obejmują warunek równości rozkładu uzyskanych liczb losowych w podanym przedziale. Jednak znane są generatory liczb losowych, których wynikiem jest rozkład inny niż równomierny — np. rozkład normalny lub Poissona.

Czy wynik rzutu monetą rzeczywiście jest losowy? Czy podczas gry w ruletkę prawdopodobieństwo wypadnięcia czarnych lub czerwonych rzeczywiście wynosi $\frac{1}{2}$? Na pierwszy rzut oka mogłoby się tak wydawać. Jednak sami łatwo jesteśmy w stanie nauczyć się tak rzucać monetą, aby uzyskać z góry ustalony rezultat, podobnie jak doświadczony krupier potrafi tak rzucić kulką, aby rozkład uzyskanych wartości wcale nie był losowy. Potrzebne są testy, które określą jak dobry jest dany generator i czy otrzymywane sekwencje rzeczywiście są losowe. Takimi testami zajmiemy się pod koniec tej części rozdziału.

Niezależnie od naszych umiejętności, czy umiejętności krupiera, wszystkie zdarzenia podlegają ścisłym prawom fizyki. W takim razie **czy w ogóle możemy uzyskać losowe dane?** Na pewno **współczesne komputery, jako układy deterministyczne** (choć ich działanie może nam się wydawać przypadkowe) **nie mogą być źródłem liczb losowych.**

Jednak nawet proste układy, które doskonale potrafimy opisać prawami fizyki zachowują się w pewnych okolicznościach niby-losowo. Wyobraźmy sobie grę w snookera. Ruchem bil rządzią proste prawa, typu kąt padania równa się kątowi odbicia, zasada zachowania pędu itd. Powodują one, że w przypadku uderzenia jednej bili w drugą jesteśmy w stanie bardzo precyzyjnie przewidzieć zachowanie obu bil po zderzeniu. Jednak już w przypadku zderzenia trzech bil, mimo że posiadamy dokładne równania opisujące ich ruch, efekt tego zderzenia jest kompletnie nieprzewidywalny. Końcowa pozycja bil różni się diametralnie w zależności od drobnych różnic przed zderzeniem, np. niewielkiej różnicy w prędkości, czy minimalnych różnic w czasie pomiędzy kolejnymi zderzeniami. Pojawia się w układzie chaos, a my, choć potrafimy opisać go równaniami, to nie znamy z wyprzedzeniem konkretnych wyników. Nazywamy go *chaosem deterministycznym*.

Komputery realizują dokładnie instrukcje programu, w związku z tym nie mają możliwości generowania liczb losowych — nie da się tak napisać programu, aby procesor wykonywał losowe instrukcje. Wynika z tego, że dla każdego algorytmu przy tych samych danych wejściowych zawsze uzyskamy te same dane wyjściowe. **Dlatego wszelkie generatory liczb losowych, jako oparte na algorytmach deterministycznych, umożliwiają wygenerowanie liczb pseudolosowych**, liczb które posiadają tylko pewne cechy liczb losowych. Liczby pseudolosowe zawsze posiadają pewien wzór, według którego są generowane, a osoba znająca algorytm generowania oraz wartość początkową generatora jest w stanie przewidzieć kolejną liczbę losową. Jednak w pewnych zastosowaniach nie jest to przeszkodą i takie liczby mimo wszystko są użyteczne.

Problem deterministycznych algorytmów generowania liczb jest omijany na różne sposoby. Komputery na potrzeby generowania liczb losowych rejestrują różne zdarzenia, np. naciskanie klawiszy przez użytkownika, dostęp do plików, liczbę transmitowanych pakietów przez sieć, a następnie tych przypadkowych danych używają do generowania liczb losowych za pomocą algorytmów deterministycznych. Dzięki temu nawet znając algorytm, nie jesteśmy w stanie przewidzieć kolejnej liczby losowej, gdyż nie znamy dokładnych parametrów początkowych generatora. Niektóre procesory, np. Pentium III i nowsze posiadają wbudowany generator liczb losowych oparty na zjawisku szumu termicznego. Jednak nawet taki, wydawałoby się idealny, generator nie gwarantuje, że uzyskamy losowe ciągi cyfr, gdyż nie ma dowodów na to, że fluktuacje temperatury w procesorze rzeczywiście są losowe¹.

Profesjonalne środowiska programistyczne udostępniają funkcje pseudolosowe o dużej zmienności. Nigdy nie używaj własnych albo słabo udokumentowanych funkcji pseudolosowych, jeśli istnieje odpowiednia funkcja systemowa — raczej nie uda Ci się uzyskać równie dobrych wyników. Na przykład, funkcja *Win API CryptGenRandom* zwraca dane obliczone na podstawie: identyfikatora procesu, aktualnego identyfikatora wątku, liczby taktów zegara od momentu uruchomienia systemu, czasu systemowego, kilku-nastu liczników wydajności (np. czasu użycia procesora), dodatkowych informacji o systemie (np. liczby operacji porządkowania pamięci) i wewnętrznych licznikach procesora.

¹ W rzeczywistości są przekonujące dowody (np. teoria superstrun), że te fluktuacje podlegają deterministycznemu opisowi.

Problem ten jest bardziej ogólny i dotyczy różnych zjawisk. Na przykład zachowania ludzi jako jednostek są nieprzewidywalne, jednak zachowanie tłumu statystycznie daje się świetnie opisywać. Podobnie rzeczy, które wcale nie są losowe, w pewnych sytuacjach świetnie przybliżają generator losowy. Wyobraźmy sobie prostą sytuację, w której oczekujemy wygenerowania liczby losowej z zakresu 0–100. Najprostszym takim generatorem będzie wykorzystanie zegara komputera i zwracanie liczby milisekund. Dopóki użytkownik nie pozna naszego triku, taki generator będzie się doskonale sprawował. Aby zrozumieć, jak działają używane w praktyce algorytmy generowania liczb losowych, musimy wprowadzić nieco teorii.

Generatory liczb pseudolosowych generują sekwencje liczb lub zbiory liczb na podstawie ściśle określonego algorytmu, dając tylko złudzenie ich losowości. Stopień złożoności algorytmu decyduje o jakości generowanych liczb pseudolosowych. Generatory tego typu wymagają pewnej początkowej liczby, **załóżka** (ang. *Seed*), na podstawie którego generują pseudolosowy ciąg (pseudolosowy, gdyż kolejne elementy ciągu determinuje wykorzystana funkcja matematyczna, a nie przypadek). Generowane liczby mogą być użyte do różnych celów, np. realizacji automatów do gier lub symulowania sztucznej inteligencji w programie. Ich podstawową wadą jest okresowość — po pewnym czasie powtarzają się te same sekwencje liczb. Ta cecha eliminuje tego typu generatory ze stosowania w kryptografii. Osoba znająca algorytm wykorzystywany do generowania liczby pseudolosowej jest w stanie przewidzieć generowany ciąg liczb (podobnie jak w przypadku naszego przykładu z zegarkiem — osoba znająca sposób zwracania wyniku i posiadająca stosowny refleks może uzyskać z góry założone wyniki).

W przeciwieństwie do generatorów liczb pseudolosowych, **generatory liczb losowych bazują na danych uzyskanych z otaczającego świata**. Generowane liczby zależą od takich czynników, jak ruchy myszy, sekwencje i czas naciskania klawiszy, i wiele innych. W profesjonalnych zastosowaniach używa się generatorów wykorzystujących niedeterministyczny proces rozpadu pierwiastków promieniotwórczych.

Dla wielu zastosowań potrzebne są ciągi liczb, które mają tylko niektóre własności prawdziwych ciągów liczb losowych. Najbardziej pożądaną cechą są właściwości statystyczne. Uzyskujemy je, wykorzystując generatory liczb pseudolosowych, których jedynym w pełni losowym składnikiem jest załóżka — wartość ustalana podczas uruchomienia generatora. W tym celu można posłużyć się np. odpowiednio zmodyfikowanym czasem zwracanym przez zegar komputera.

Prawie wszystkie stosowane generatory tworzą liczby pseudolosowe na podstawie funkcji rekurencyjnych wykorzystujących operator modulo. Dla dwóch liczb naturalnych n , m wynikiem działania n modulo m (co zapisujemy $n \bmod m$) jest reszta z dzielenia liczby n przez liczbę m . Przykładowo: $3 \bmod 2 = 1$, $2015 \bmod 3 = 2$. Obecnie najczęściej stosowanymi generatorami o rozkładzie równomiernym są:

- ♦ generatory liniowe,
- ♦ generatory rejestrów przesuwnych,
- ♦ generatory Fibonacciego,
- ♦ generatory oparte na nadmiarowym odejmowaniu,
- ♦ generatory nieliniowe.

Żaden generator nie jest idealny, niektóre nadają się lepiej niż inne do konkretnych zastosowań, dlatego generatory należy testować pod względem jakości otrzymywanych ciągów pseudolosowych. Testy takie wymagają wiedzy z zakresu statystyki i rachunku prawdopodobieństwa wykraczającej poza zakres szkoły średniej. Pod koniec rozdziału omówmy tylko jeden, ciekawy przypadek testu π .

W następnym podrozdziale poznamy przykłady generatora liniowego i nieliniowego. Osobom, które potrzebują „prawdziwych” liczb losowych, polecamy serwis internetowy www.random.org, z którego bezpłatnie można pobrać ciągi losowe.

Algorytmy generatorów liczb pseudolosowych

Generatory liniowe wykorzystują następującą zależność rekurencyjną:

$$x_{n+1} = (a_0 * x_n + a_1 * x_{n-1} + a_k * x_{n-k} + 1 + c) \bmod m,$$

gdzie $a_0, a_1, \dots, a_k, c, m$ są ustalonymi liczbami całkowitymi stanowiącymi parametry generatora, natomiast początkowe wartość $x_0, x_0, \dots, x_k$ stanowią załazek generatora. Jeżeli $c = 0$, to generator taki nazywamy multiplikatywnym, w przeciwnym razie mówimy o generatorze mieszanym.

Zakres liczb, jaki otrzymujemy, stosując generator liniowy, wynosi $\{0 \dots m\}$. Okres generatora liniowego wynosi maksymalnie m , co osiągalne jest jednak tylko dla generatorów mieszanych przy spełnieniu przez parametry wywołania dodatkowych założeń. Generatory liniowe nie dają dobrych wyników, obecnie używa się ich stosunkowo rzadko. Zaletą jest łatwość implementacji i szybkość działania. W typowych implementacjach wykorzystuje się najprostszą postać generatora liniowego:

$$x_{n+1} = (ax_n + c) \bmod m$$

Wszystkie przedstawiane funkcje implementujące generatory liczb pseudolosowych zadeklarujemy następująco: argumentami funkcji będą załazek i parametry generatora. Zwracaną wartością będzie liczba pseudolosowa, będzie ona stanowiła jednocześnie załazek dla kolejnej generowanej liczby pseudolosowej. Dodatkowo zakładamy, że operację modulo $(n \bmod m)$ realizuje niezdefiniowana przez nas w tym rozdziale funkcja **mod** zwracająca resztę z dzielenia całkowitego x przez y .

Funkcję realizującą generator liniowy w najprostszej postaci zadeklarujemy następująco:

```
function generatoLiniowy(zalazek, a, c, m : Integer) : real;
```

Przyjmujemy, że funkcja ma zwracać liczby pseudolosowe z przedziału $<0, m>$. Zanim zdefiniujemy ciało funkcji, przekształcimy zależność rekurencyjną w postać iteracyjną. Rekurencja na kolejne liczby pseudolosowe z zakresu $\{0 \dots m\}$ wygląda następująco:

$$gl(n) = \begin{cases} (a * zalazek + c) \bmod m & \text{dla } n = 0 \\ (a * gl(n-1) + c) \bmod m & \text{dla } n > 0 \end{cases}$$

Ostatecznie definicja funkcji *generatorLiniowy* mogłaby wyglądać jak poniżej:

```
function generatorLiniowy(zalazek, a, c, m : Integer) : Integer;
begin
  generatorLiniowy:=(a*zalazek+c) mod m;
end;
```

Istnieje wiele nieliniowych generatorów liczb pseudolosowych, o których przewadze nad generatorami liniowymi świadczy to, że na podstawie ciągu wygenerowanych liczb pseudolosowych praktycznie nie można odgadnąć parametrów generatora, a co za tym idzie — przewidzieć kolejnych wartości ciągu. Własność taka jest niezbędna w przypadku zastosowań kryptograficznych.

Poniżej omówimy generator *BBS* (*Blum-Blum-Shuba* — nazwa pochodzi od nazwisk twórców). Jak w wielu zagadnieniach związanych z kryptografią, podstawą działania algorytmu są liczby pierwsze. W przypadku generatora BBS parametrami będą dwie różne liczby pierwsze p i q , na których podstawie wyliczane jest $n = p*q$, a wartości pseudolosowe wyliczane są rekurencyjnie według wzoru:

$$x_{k+1} = x_k^2 \bmod n.$$

Przekształcenie rekurencji na iterację zachodzi podobnie jak w generatorze liniowym. Definicja funkcji *generatorBBS* wygląda następująco:

```
function generatorBBS(zalazek, p, q : Integer) : Integer;
begin
  generatorBBS:=(zalazek*zalazek) mod (p*q);
end;
```

Spełnienie dodatkowego warunku: $p \bmod 4 = q \bmod 4 = 3$ oraz wybór załączka innego niż p, q lub n powoduje, że generator ma odpowiednio silne własności kryptograficzne.

Jak wspomnieliśmy na początku rozdziału, generatory liczb pseudolosowych nie są doskonałe i wymagają testów. Jednym z nich jest *test π* , którego idea polega na tym, że generuje się losowe pary punktów z kwadratu o boku 1, a następnie sprawdza, jaka liczba punktów leży wewnątrz koła wpisanego w ten kwadrat.

Wiemy, że powierzchnia koła wpisanego w kwadrat jednostkowy wynosi $\pi/4$, stąd stosunek liczby punktów leżących wewnątrz koła do liczby wszystkich wygenerowanych punktów powinien wynosić $\pi/4$. Wartość ta pomnożona przez 4 powinna dać przybliżoną wartość liczby π . Oczywiście, im lepszy generator i większa liczba generowanych punktów, tym przybliżenie π powinno być lepsze. Przypuśćmy, że interesujący nas kwadrat w układzie współrzędnych kartezjańskich będzie miał rogi w punktach o współrzędnych (0,0); (0,1); (1,0); (1,1), wówczas interesujące nas koło możemy opisać nierównością:

$$(x-0,5)^2 + (y-0,5)^2 \leq 0,5^2 = 0,25$$

Funkcja *testPi()* będzie pobierała ciągi liczb pseudolosowych w postaci dwóch tablic równej długości $X[]$, $Y[]$, losowy i -ty punkt będzie miał współrzędne $x[i]$, $y[i]$; funkcja powinna zwracać wyliczone przybliżenie liczby π :

```
function testPi (x, y : Array of Real; n : Integer) : Real;  
var  
  i, ilosc : Integer;  
  temp, a, b : Real;  
begin  
  for i:=0 to n do  
    begin  
      a:=x[i]-0.5; b:=y[i]-0.5;  
      temp:=a*a+b*b;  
      if temp<=0.25 then ilosc:=ilosc+1;  
    end;  
  end;  
  testPi:=(ilosc/n)*4;  
end;
```